

האם מותר ללמד תורה לבנות?

מפורסם מאמר חז"ל: "כל המלמד בתו תורה, כאילו לימדה תיפלות" (סוטה כ"ע"א). ודן בזה הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה, פ"א הי"ג) וחילק בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה. ושם נתן טעם "מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד". המקור להלכה זו בתורה הוא הפסוק: "ולימדתם אותם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (דברים י"א, י"ט). יש להקשות, מדוע לא כתוב "ולימדתם את זרעכם" או "צאצאיכם"? אלא לפי חז"ל באה המלה כדי לדייק "בניכם, ולא בנותיכם" (קידושין כ"ט"ב).

ויש לשאול כאן כמה שאלות:

[שאלה א] הרי ראינו לדורותינו שהיו הרבה נשים דגולות שהיו חכמניות בתורה, דוגמת ברוריה אשת רבי מאיר. עיין בספר "מקור ברוך" (ח"ג עמ' 1954 ואילך) לר' ברוך עפשטיין, מחבר "תורה תמימה", המציין כי כלתו של מחבר "תרומת הדשן" היתה שוקדת בתורה כאחד הגברים ("לקוטי יושר" ח"ב, ל"ב). וכן בספר הקדמון "סבובי ר' פתחיה מרגנשבורג" מספר כי לר' שמואל הלוי, ראש ישיבת בגדד, היתה בת הבקיא במקרא ותלמוד, והיתה מלמדת לבחורים כשהיא בבניין, מדברת דרך החלון והתלמידים בחוץ ואינם רואים אותה. וכן מספר מהרש"ל (בשו"ת סוף סי' כ"ט) כי אימו זקנתו הרבנית מרים "תפסה ישיבה כמה שנים, וישבה באוהל [וילון, מסך] לפניו והגידה הלכה לפני בחורים מופלגים", ועוד דוגמאות. ובימינו היתה המלומדת הדגולה ד"ר נחמה לייבוויץ. ומי הם אלו שעברו על איסור הנ"ל ולימדו אותן?

אלא בספר "תורה תמימה" (דברים י"א, י"ט, סוף פסקא מ"ח) מביא דברי ר' שמואל הרקוולטי (בספרו שו"ת מעין גנים, תקופת ר' יוסף קארו) המחלק כך: "ומאמר חכמינו 'כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמדה תיפלות' אולי נאמר כשהאב מלמדה בקטנותה [שאי אפשר להבחין עדיין מה אופייה, אם לא תשתמש בחכמתה לדברים שליליים] וכו'. ודאי כי האי גונא איכא למיחש שרוב נשים דעתן קלה, מבלות זמן בדברי הבאי וכו'. אבל הנשים אשר נדב ליבן אותן לקרבה אל המלאכה, מלאכת ה', מצד בחירתן בטוב במה שהוא טוב, הן הנה תעלינה בהר ה', תשכונה במקום קדשו, כי נשי מופת הנה. ועל חכמי דורן לאדרן להדרן לסדרן, לחזק ידיהן, לאמץ זרועותיהן" עכ"ל. כלומר הרב מדייק מלשון חז"ל: "המלמד בתו", כדלהלן:

[א] כי דוקא מדובר בבת צעירה, שהרי יוכלו לומר בקצרה "אשה הלומדת תורה".

[ב] חז"ל אסרו פעילות ויוזמה של המלמד אותה, כלומר שהתעוררות הזו באה לא ממנה. אבל כשהאשה עצמה היא מבקשת ומעוניינת ביוזמתה בלימוד התורה, יש לעזור לה בכך. ועל ידי חילוקים אלו הדרך מרווחת לפנינו.

ובאמת יש תנא המסייע לקביעות הנ"ל בדברי ה"פרישה" לטור (שו"ע יורה דעה, סי' רמו, ס"ק טו) שם בד"ה מפני שרוב נשים אין דעתן מכוונות, שם כתב: "אבל אם למדה בעצמה, אנו רואות שיצאו מה'רוב'" עכ"ל. [כוונתו לדברי רמב"ם הנ"ל "מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונות להתלמד"]. הרי מפורש שבבת מעל גיל בת מצוה לא נאמרו דברי חז"ל, אם היא עצמה הבוחרת ללמוד תורה ולא לחצו עליה לכך.

וגם החיד"א (שו"ת טוב עין, סוף סי' ד') מרחיב את ההיתר ללמדה כאשר מכירים בה "כוונתה ללמוד בכל לבה וגודל שכלה".

וכאן המקום לספר עצתו של ה"חזון איש". הגיע אליו בחור שהציעו לו "שידוך" עם בת שהיא עצמה שומרת מצוות, אבל אחיה הוא מחלל שבת. והרי אמרו חז"ל: "הנושא אשה צריך שיבדוק באחיה וכו' רוב בנים דומים לאחי האם" (בבא בתרא קי.). ענה הגאון כי בימינו נשתנו התנאים ממה שהיו בימי חז"ל. בימיהם לא היו מוסדות לימוד עבור בנות. ממילא רוב דעותיהם והשקפותיהם קבלו מהוריהם ובני ביתם (סוכה נו ע"ב "שותא דינוקא בשוקא או דאבוה או דאימיה"). אבל בימינו אם הבת מחונכת ממוסד חינוכי טוב, יש לתלות שהיא לא מהרוב, ובכך טוב להתחתן איתה ואין לחשוש להשפעת אחיה. עד כאן. ובכך גם בנושא זה, אשה המעוניינת בלימוד תורה, יצאה מה"רוב" עליו דיברו חז"ל לעניננו.

אחרי כותבי דברים הנ"ל הגיע לידי דיונו של הרב יהודה הנקין (שו"ת בני בנים ח"ג סי' י"ב) בנושא זה. הוא מביא סיוע נפלא לדברי שו"ת מעין גנים, מלשון הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פ"א הי"ג) שם לשונו: "אשה שלמדה תורה יש לה שכר, אבל אינו כשכר האיש מפני שלא נצטוית וכו'. ואע"פ שיש לה שכר ציוו חכמים שלא ילמד אדם בתו תורה, מפני שרוב נשים אין דעתן מכוונות להתלמד וכו' אמרו חכמים כל המלמד בתו תורה כאילו לימדה תפלות". הנה לפנינו כי פתח דבריו ב"אשה" סתם, ובהמשך לשונו קבע "לא ילמד אדם את בתו תורה". ואין לומר שהמשיך כאן מפני לשונם של חז"ל במשנה, כי לזה היה די לו במה שציטט הרמב"ם את גוף המשנה בסוף פסקא זו [כנ"ל]. אלא ודאי בא כאן לדייק ולהבחין כי "אשה" שלמדה תורה יש לה שכר, אבל "המלמד בתו" עושה שלא כראוי.

[שאלה ב] הרי לכל דברי התורה יש טעמים ונימוקים נכונים. אמנם לא תמיד זכינו לדעת מה טעמיהם. כיצד עלינו להבין הלכה זו? חז"ל עצמם נימקו את האיסור. "דכתיב 'אני חכמה שכנתי ערמה' (משלי ח, יב) כיון שנכנסה חכמה באדם, נכנסת עמו ערמומיות" (סוטה כא ע"ב). כלומר, נמצאת אופן שהאדם עלול להתקלקל מרוב חכמתו. הא כיצד?

הנצי"ב מבאר בשם המדרש כי לפעמים "בתלמידי חכמים שלט יצר הרע ביותר (עיין סוכה נב ע"א). והדעת נותנת על כך באשר שתלמיד חכם בחכמתו מוצא דרכים להורות היתר ולהפך דברי אלהים חיים לדעתו, ומטעה את הדעת אשר עוד היא

מצוה" (העמק דבר, דברים ז, יד). כלומר לא מדובר על היתר אמיתי, אלא שע"י פלפול של שוא, או ע"י חידוד עקום, הוא מתיר איסורים. וזאת היא הערמומיות הבאה ע"י לימוד בלתי בשל. על זה אמרו "לפעמים חצאי ידיעות גרועות מחוסר ידיעה כללית". הרי משום זה פסל הסמ"ע (שו"ע חו"מ ג, יג) "פסקי בעלי בתים". וגם בימינו אנו שומעים לפעמים "פסקים" מרבנים צעירים שהם היפך כוונת התורה האמיתית, משום שפסקו בחפזון. [עיין תענית ז ע"א שלפעמים תורה היא "סם המוות". ועיין על כך דברי הגר"א למשלי כד, לא].

אפשר כי לכן חששו חז"ל מללמד תורה לכל ציבור הנשים, אלא רק למובחרות שבהן, לראויות לכך. ואם נשאל, מה ההבדל בין איש לאשה? משום מה לא חששנו לכך בלימוד לזכרים? נלע"ד כי זה תלוי בהמשך הפסוק עליו אנו דנים. "ולימדתם אותם את בניכם לדבר בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (דברים יא, יט). כדי להשכיל לאמיתתה של תורה, הלימוד צריך להיות בהתמדה, יום ולילה, "בשכבך ובקומך". וכן ביאר רש"י הירש את המשך פסוקנו "לדבר בם: למדו אותם את התורה כך שהיא תדבר אל לבם ותחדור אל רוחם, עד שהיא תהיה הנושא העיקרי של מחשבתם ודיבורם והבסיס לדיעותיהם ולהשקפות חייהם". כלומר, זה יהיה עיסוקם התמידי של המתחנכים! יהיו שקועים בעסק התורה בהתמסרות גמורה. אזי ישכילו להסיק מסקנות ראויות.

הרי מסיבה זו פטרו את הנשים מחובת תפילה בציבור (לפי שיטת הקדמון ר' דוד אבודרהם). כי לא מדובר רק לבוא לבית הכנסת כל יום שביעי לתפילת שחרית ומוסף, אלא לבוא שלש פעמים ביום, שבעה ימים בכל שבוע. ואשה שהיא טרודה בעסקי מצוה לגדל הילדים הפעוטות, והיא עסוקה בהכנת צרכי הבית וכל הקשור לכך, כיצד תתפנה לבוא כל פעם? הוא הדין בלימוד תורה, היא אינה מובנת בפשטות בלימוד ראשוני, אלא ע"י ההגיה בה שוב ושוב, פעמים רבות. והרי חז"ל הודיעו כי "אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם" (גיטין מג ע"א) ובמאמר המקביל (שבת קכ). פירש רש"י "עד שאומרן ב' וג' פעמים בשיבוש". ומי יערב לנו שהאשה תחזור על לימוד שלה כמה וכמה פעמים עד שתבין היטב? והתורה נקנית רק בחבורה (תענית ז). היא לא קבועה בבית המדרש ללבן הדברים ע"י ויכוח ומשא ומתן. ושמה לכן תגיד הלכה מוטעית, תטעה את עצמה ותטעה לאחרים? ואמנם גם האיש הוא מוזהר על כך, ואם אין האיש שוקד על לימודיו יום ולילה, בהתמדה ובעמל, גם הוא יטעה. אבל לפי חלוקת תפקידי החיים, עיסוק זה התמידי נמסר לו, עם כל האחריות הכבדה שבכך. ואמנם כן, אם גם הוא לומד בשטחיות, גם בו נכנסת ערמומיות, להשתמש בתורה כדי לעוות את הדברים או כדי להכין לעצמו "חיים קלים", או כדי להחניף לבריות, או כדי להשיג מבוקשיו הפרטיים. [ובשו"ת בני בנים ח"ג סי' י"ב עמ' מז כתב נימוק אחר, הדומה במקצת למה שכתבנו, עיי"ש].

[שאלה שלישית] כיצד ננהג בדורנו שידיעת התורה נחוצה מאד גם אצל הנשים? הרי יש לנו התנגשויות רבות, וויכוחים טענות ומענות עם הכופרים שבזמננו. קשה מאוד להתמודד אתם כאשר אין האדם יודע בתורה. ועוד, לאשה יש חלק גדול בחינוך הילדים. כיצד היא תדריך אותם ותחנך אותם כאשר אין לה מספיק ידיעות תורניות? הרי כדי להשפיע עליהם כראוי היא צריכה לדעת הרבה יותר ממה שהם לומדים בבית הספר. והיא צריכה לדעת יותר מהם לא רק בגיל הרך, אלא עד קרוב לנישואיהם [וגם אח"כ]. וכיצד תדע אם לא תלמד? ועוד, בדורנו כאשר הבעל מתקדם יפה בתורתו, והאשה נשארת בדרגתה ההתחלתית כמו בגיל בת מצווה, כיצד הבעל ישתף אותה ברעיונותיו, כיצד ישוחח איתה בנושאים תורניים אקטואליים כאשר היא אינה יודעת כלום? כלום ידבר עמה רק על דברים של "מה בכך"?

אלא צריכים לפרסם דברי "ספר חסידים" (סי' שיג) הפוסק: "חייב אדם ללמד לבנותיו המצוות כגון פסקי הלכות. ומה שאמרו שהמלמד לאשה תורה כאילו לימדה תיפלות, זהו עומק התלמוד וטעמי המצוות וסודי התורה, אותם אין מלמדים לאשה". האם יש להבחנה זו מקור במקרא? יש ויש. והדברים הובאו להלכה ע"י ה"ט"ז (שו"ע יו"ד רמ"ס"ק ד) כי רק דרך התחכמות אסורה, אבל לימוד מקרא ודאי טוב להן. וגם הב"ח (בסי' הנ"ל) סבור שנשים חייבות בברכת התורה, ומביא בשם מהרש"ל: "דהנשים שייכות בדברי תורה, כשלומדת מצוות הצריכות לה". וכן הוא בסמ"ק, בהקדמה לספרו. וכן הוא בבית יוסף (טור, יו"ד סי' ש"מ בדיני קריעת בגדים של העומדים ליד מטתה בעת מיתתה).

רבנו החפץ חיים הרחיב את ההיתר: "ונראה דכל זה [האיסור ללמד בתו תורה] דוקא בזמנים שלפנינו, שכל אחד היה דר במקום אבותיו, וקבלת האבות היה חזק מאד אצל כל אחד ואחד, להתנהג בדרך שדרכו אבותיו. וכו'. אבל כעת בעוה"ר שקבלת האבות נתרופף מאד מאד וכו' בודאי מצוה רבה ללמדן חומש וגם נביאים וכתובים ומוסרי חז"ל, כגון מסכת אבות ומנורת המאור וכדומה, כדי שיתאמת אצלן אמונתנו הקדושה" ("ליקוטי הלכות", הערה שלישית על סוטה פרק ג, עמ' יא בנדפס). ויש לשים לב שאין דברי החפץ חיים רק לאותן נשים דגולות בלבד הרוצות ובחורות ללמוד תורה, אלא היא הוראה כללית לכל ציבור הנשים. זו כוללת הרבה יותר ממה שייסדנו בתחילת דברינו. ובסוף תשובתו של הגר"י הנקין (בני בנימין ח"ג, סוף סי' יב) כותב: "ונשים המשכילות בלימודי חול, כשאינן משכילות גם ביהדות, מוציאות דברי תורה לדברי הבאי, שמדמות שדברי תורתנו הם דברים טפלים ח"ו לעומת השכלה אחרת. ולכן עת לעשות לה' להעמיק בלימודי תורה, ובתנאי שיש פנים לכך בהלכה וכמו שכתבתי" (שם בהמשך דבריו).

נביא כאן דבריו הנפלאים של רבי שמשון רפאל הירש לפסוקנו. הביטוי המקראי הוא "ולמדתם את בניכם". מבאר הרב: "האב פטור רק מן החובה להקנות לבתו למדנות של תורה וכו' אולם אותה הבנה של ספרות היהדות ואותה ידיעה של המצוות הדרושה כדי לקיים 'ויראו את ד' אלהיכם ושמרו לעשות את כל התורה הזאת', אותה

יש להקנות לבנותינו לא פחות מאשר לבנינו! (עיי"ש ראיותיו מהמלים "למען ישמעו", שהיא אינה שמיעה גרידא כי אם הבנה נאותה). ויש להביא ראיה לדברי רש"ר הירש שהמלה "ולמדתם" הוא ענין למדנות, מהשימוש בגמרא של המלה "מאי תלמודא?" (שבת קמט ע"א פסחים נח ע"ב ועוד הרבה). זו לימוד בהבנה מעמיקה.

[הערה: חז"ל (קידושין כ"ט): דייקו מהפסוק המאוחר בפרשת עקב (דברים יא, יט) "ולמדתם אותם את בניכם", "בניכם ולא בנותיכם", ולא דייקו דרשה הזאת מהפסוק המוקדם יותר בפרשת ואתחנן "ושננתם לבניך" (דברים ו, ו). למה? ברור כי כל דברי חז"ל הם בדיוק נמרץ! למה התעכבו מלומר דבריהם עד פרשת עקב? אלא שם (בפרשת ואתחנן) מדובר על עצם מצוות "קריאת שמע", וגם שם הוא הדין "בנים ולא בנות" שנשים פטורות הן ממצוה זו (ברכות כ). אבל לא מטעם דרשת הפסוק אלא מפני שהיא מצות עשה שהזמן גרמא. אבל פרשה שניה (בפרשת עקב) ביארו חז"ל (ברכות יג:) "ההוא בדברי תורה כתיב", כלומר על כלל מצות לימוד התורה (וכן הבינו בקידושין כט:).

ואמנם יש מקומות שחז"ל דרשו אותה מלת "ושננתם" גם לענין לימוד תורה הכללי (קידושין ל). אבל היא רק "כוונה שניה" ולא פשוטו של מקרא. כי בעצם, התורה פוקדת עלינו כאן לשנן לצאצאינו יסודות האמונה של יחוד הבורא, אהבתו ועבודה אליו, והשגחתו עלינו, ונעסוק בזה כל היום "בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך". וענין לימוד תורה היא תולדה המתרחבת מהיסוד הראשוני הזה].

בחובת ידיעת התורה ללא "למדנות" גם הבנות הן בכלל! גם המשנה (נדריס לה ע"ב) מדברת על הוראת תנ"ך לבנות: "אבל מלמד הוא את בניו ואת בנותיו מקרא". ובזה הנשים ראויות כמו הגברים. ובכן רק מאותו עיון דקדקני ["למדנות"] פטרו את הנשים, ולא מהידיעות הרחבות הנחוצות לכל יהודי ויהודיה בחיינו המודרניים.

ועוד עיין שו"ת ציץ אליעזר (חלק ט ס"ג; וחלק י ס"ח) שאף הוא מרחיב את ההיתר בזמנינו. וכן בספר מאזנים למשפט (של ר' זלמן סורוצקין, ס"מ"ב) כתב שאין שום פקפוק שמותר ללמד לבנות תורה שבעל פה את המסקנה האחרונה בלי קושיות ופירוקים. וגם החיד"א כותב שעל האשה ללמוד עיקרי דינים, כמו ספרו של הרמב"ם (ספר "יוסף דעת", ס"ו, עמ' פט ע"ב ד"ה ונראה ליישב).

ודאי כי בכל הנוגע להתבססות "מחשבת ישראל", לימודים באמונה והשקפה נכונה, מחויבת האשה ללמוד לא פחות מהאיש. וזה מסתעף לעוד פרטים.

עלינו ללכת בעקבות גדולי ההוראה שהבאנו מקצת מדבריהם כאן.